

Prof.Dr. Saadettin GÖMEÇ*
Doç.Dr. Selda Kaya KILIÇ

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İRAN'DA TÜRK BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

(A GENERAL SURVEY OF INDEPENDENCE MOVEMENTS OF TURKS IN IRAN
FROM PAST TO PRESENT)

Özet: *Amerika Birleşik Devletleri 21. asrın başlarından itibaren olmak üzere bütün Orta Doğu, Kafkasya, Karadeniz çevresi ve Türkistan'da etkin bir rol oynamaya soyundu. Buna bağlı olarak İran'ı kendi kontrolünde bir ülke yapmayı hedeflemektedir. Bilindiği gibi İran doğu-batı enerji koridorunun merkezindeki ülkelerden birisidir ve mutlaka ABD'ye boyun eğmesi gereken bir memleket olarak düşünülmektedir. Bu yüzden de uzun yıllardır iki devlet arasında soğuk bir savaş sürüyor. Büyük Orta Doğu senaryolarının tezgahlandığı şu sıralarda, Irak'tan sonra İran ve Suriye'yi de vuracağını açıkça söyleyen ABD'nin bölgeye yönelik politikalarında, Kerkük-Musul Meselesinde olduğu üzere, Türkiye'nin çuvallamaması için çok etkili ve kesin bir yol bulması gerekiyor. Amerika, Irak'ta Kürtleri kullandığı gibi, İran'da da bu ülkenin en kalabalık unsuru olan Türkleri ileriye sürecektir. Çünkü onlar, aynı zamanda orduda da önde geliyorlar. Bu durumda, ABD'ne güvenilemeyeceğini yakın tarih itibarıyla artık anlamış olan Türkiye, bu soydaşlarımızın haklarını korumak zorundadır.*

Anahtar Kelimeler: *Türkler, Türk Milliyetçisi, İran*

Abstract: *From the begining of the 21st century USA attempted to play active role in Turkestan, Caucasian, Black Sea environs and entire Middle East. Depending on this, it plans on make Iran a dependable country controlled by itself. As is known, Iran is among the countries of centre of the energy corridor of the east-west and regarded as the country which must yield to the USA anyhow. For this reason, a cold war between these countries has been lasted over many years. Presently as Greater Middle East plan designs, USA explicitly expresses it will hit Iran and Syria after Iraq, and USA policies towards region, Turkey has to find decisive and effective way in order not to be in the situation of Kirkuk-Mosul issue. As used Kurds in Iraq, USA will assert Turks in Iran as the most populous element of country and also because of their ranks in the army. In this situation, Turkey have to defend their rights since she has understood from the recent history USA can not be trusted.*

Key Words: *Turks, Turkish Nationalism, Iran*

---

* A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi.

Bilindiği üzere, Türk dünyasının doğusu ile batısı arasında yüzyıllardır bir duvar gibi duran İran'da milyonlarca Türk yaşamaktadır. Bunların arasında ilk başta Kaşkaylar, Afşarlar, Kaçarlar, Şahsevenler, Kara Dağlılar, Kara Papaklar, Hamse Türkleri, Kengerlüler, Karayiler, Halaçlar, Bayatlar, Kara Çorlular ve diğer Türkmen boylarını sayabiliriz¹. Burası doğudan batıya doğru uzanan Türk göçlerinin de yolu üzerinde olduğundan, çağlar içerisinde fazlasıyla Türk yerleşimi söz konusudur. Daha Hun ve Kök Türkler zamanında² Türklerle tanışan bugünkü İran coğrafyasında Hazarların ardından Selçukluların görülmesi, ülkenin Türkleşme sürecinde önemli bir merhale³. Böylesine tarihi bir hakikat olmasına ve İran'daki Türklerle, Türkiye Türklerinin arasında epey yakınlık bulunmasına rağmen, maziye şöyle bir baktığımızda; özellikle İran Türklerinin Şiilik ve Fars milli politikalarının tesirinde kalmaları, Anadolu'dakilerin de Sünni İslam dünyasının temsilcisi veyahut da kendilerini onun bir ferdi şeklinde görmeleri yüzünden, birbirleriyle devamlı husumetleri olmuştur.

İran'da gayr-i resmi rakamlara göre, ortalama 30.000.000'a yakın Türk yaşadığı halde⁴, Güney Azerbaycan ve İran'daki istiklal hareketleri maalesef kuzeydekilere nazaran daha geç başlamıştır. Bugün İran, Türkiye kamuoyunun herşeyden bihaber olduğu gibi, bundan da haberi yoksa da Türklerin dünyada birçok aşağılandıkları, hor bakıldıkları ülkelerden birisidir. Adeta bütün kötü şeyler Türk'le özdeşleştirilirken, İran aynı zamanda bu uygulamaları açısından da bir insanlık suçu işlemektedir.

Türkiye, İran ve Türkistan tarihi aşağı-yukarı 16. asrın başlarına kadar umum Türk tarihinin bir parçasıdır. Söz konusu coğrafyadaki hâkimiyet Türk sülalelerinin elinde olmuş, şu veya bu şekilde biri diğerine üstünlüğünü kabul ettirerek, Türkler bazan savaş, bazan da barış halinde yaşamıştır. İran bölgesinde Safevi, Afşar, Kaçar gibi Türk idari dönemini bir kenara bıraktıktan sonra, 20. asrın başlarına geldiğimiz de, bilhassa artık kendi milli kimliklerinden uzaklaşarak, nerdeyse Şiilik ve Fars kültür çevresiyle bütünleşip, özünden sıyrılan yönetimlere karşı İran Türkleri içerisinde, verdikleri hürriyet mücadelesi

¹ İran Türkleri konusunda geniş bilgi için bakınız, A.Caferoğlu, **Türk Kavimleri**, Ankara 1983, s.64-72.

² Özellikle Farsların milli destanı Şehnâme'deki Turan-İran mücadelelerinin esası Hun ve Kök Türk çağındaki Fars-Türk harpleridir.

³ Fakat burada şu öz eleştiriyi de yapmak gerekir ki; İran ve Azerbaycan'ın Türkleşmesinde Selçukluların büyük bir payının olması yanında, ne yazık ki Farsçanın devlet kademelerine yerleşmesi ve ortak dil seviyesine çıkmasında da onların önemli bir rolü vardır. Bakınız, A.Attar, "İran'ın Farslaşma Süreci ve Bu Süreçte Farsçanın Rolü", **Erdem**, Sayı 52, Ankara 2008, s.5.

⁴ Türklerin bölge veya kabile adlarıyla anılmaları Farsların işine gelmektedir. Maalesef ortak bir kimlik etrafında birleşemeyen Türkler, bu yüzden güçlerinin yeterince farkında değiller.

bakımından hiç şüphesiz arazilerinin önemli bir bölümü Fars eyaletinde bulunan Kaşkayların yeri ap-ayrıdır. Ancak onlardan bahsetmeden önce, 1906 yılına geldiğimizde Settar Han'ın Tebriz'i merkez seçerek, İran'da bir istiklal savaşına girmesine değinmek istiyoruz. 1907'de İngiltere-Rusya anlaşması imzalandıktan sonra, Rusya Azerbaycan'daki bu olayların kendi topraklarına sığramasından çekindiği için, İran'a bu hadiselerin bastırılmasında destek verdi. Fakat Settar Han, çekirdeğini Farsların teşkil ettiği 40.000 kişilik orduyla, ona yardımcı olan çarlık kuvvetlerini yenmeyi başardı. Aylarca Tebriz'e hakim oldular. Bu arada şehirde kıtlık ve salgın hastalıklar da baş gösterdi. Settar Han idaresindeki Güney Azerbaycan Türkmenleri Tahran üzerine yürümeyi planladıkları bir sırada, durumun tehlikesini anlayan İngiltere, Rusya ve o dönemdeki İran yönetimi birlikte harekete geçip, Türkleri mağlup ettikten sonra, Türklerin "Milli Komutan" (Serdar-ı Milli) dediği Settar Han ile "Halkın Rehberi" (Salar-ı Milli) unvanını verdikleri Bağır Han⁵ ve pekçok Türk beyini acımasızca öldürdüler. Onların bu mücadelesi Azerbaycan Türklüğü içinde milli bir destana dönüştü.

I. Cihan Harbi sıralarında İngiltere ve Fransa'nın, İran'da Türk olmayan birtakım unsurları silahlandırarak, Osmanlı Devleti'ne karşı birlikler meydana getirdiği bilinen bir gerçektir. Ancak buradaki Türkler de boş durmayıp, bazı girişimler içindeydiler ki, buna binaen 1916'da İran'daki Rus ve İngiliz işgalinin önüne geçmek isteyenler İran Adalet Partisini kurdular. Bunun üyelerinin büyük bir kısmını Türk sosyalistler oluşturuyordu. Fakat Türklerin hepsi sosyalizm taraftarı değildi. İşte bu yüzden Güney Azerbaycan Türkleri daha sonra kendilerine ayırıcılık yapıldığını ileri sürerek, Şeyh Muhammed Hiyabani vasıtasıyla, 1917'de Tebriz'de Azerbaycan Demokratik Partisini teşkilatlandırarak, bağımsızlık faaliyetlerine başladılar.

Ancak Hiyabani'nin siyasi mücadelesi çok daha eskilere dayanmaktadır. 1909-1911 arasında İran parlaqmentosunda da yer alan Şeyh Muhammed Hiyabani, Rusya'nın İran'a karşı tecavüzkâr tehditleri üzerine, 1911 kasımının sonlarında mecliste yaptığı konuşmalarla bir anda ön plana çıkmış, fakat meclisin feshinden sonra ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştı. O, 1914'te yeniden Tebriz'e döndü ve 1917'den itibaren İngiliz sömürgeciliğine karşı sert bir tavır takındı⁶. Muhtemelen Hiyabani bu sırada Kuzey Azerbaycan'daki Bolşevik hükümetle irtibat halindeydi.

⁵ P.Oberling, "The Tribes of Qaraca Dağ", *Oriens*, 17/31, 1964, s.22; A.Kafkasyalı, "İran Türkleri ve İran Türk Edebiyatı", *AÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 24, Erzurum 2004, s.118; E.Aras, "Güney Azerbaycanlı Şair Habip Sahir", *FÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/2, Elazığ 2004, s.94-95.

⁶ A.Attar, *İran'ın Etnik Yapısı*, Ankara 2006, s.264-267.

I. Dünya Savaşı sonunda İngiltere'nin İran üzerindeki sömürgeci düşünceleri iyiden iyiye su yüzüne çıkınca, Şeyh Muhammed Hiyabani de 1920 nisanında Azadistan Türk Devletini kurduğunu açıkladı⁷. Fakat gerektiği gibi hazırlanamayan ve herhangi bir dünya devleti tarafından da desteklenmeyen bu hükümetin durumu İngilizlerin de işine gelmeyince, ömrü uzun olmadı. Kendisini kullanan Bolşeviklerden herhangi bir yardım alamayan Hiyabani üzerlerine yollanan Farslardan müteşekkil askerlerle son kurşununa kadar savaştı ve şehitlik mertebesine erişti (Eylül 1920). Böylece Güney Azerbaycan Türklerinin 1920 ve 1922 yıllarındaki bu istiklal silkinişleri de, kanlı bir şekilde bastırıldı⁸. 1919-1920'lerde İran'da bir dizi faaliyetlerde bulunan İngilizler de, burayı atlama taşı olarak kullanıp, Aşkabat yoluyla Türkistan'ı kontrol etmeyi düşünmüşlerdi⁹. Dolayısıyla İran'da Türklerle, Farsların kanının akmasında kendi menfaatlerine dayalı olarak kirli oyunlara girişen İngilizleri de unutmamak gerekir.

İşte İngilizlerin bu teşebbüsleri neticesinde, Fars kökenli bir iktidarın iş başına getirilmesi hususunda çok çalışıldı. 1921'de gerçekleştirilen darbeyle Seyid Ziya ve sonra da bir-iki sene İngilizler tarafından eğitilen Rıza Han başbakanlığa seçildi. 20. yüzyılın ilk yarısına değin İran yönetiminde her zaman etkili olan Türkler, 25 Nisan 1926'da bu avantajlarını artık tamamen yitirdiler. Çünkü bu tarihte artık Pehlevi hanedanı ve Farslar İran'a hakim oldular¹⁰. Bu idare okullarda Türkçeyi yasakladı. Devlet harcamaları daha çok Farsların yoğun olduğu bölgelere aktarıldı. İngilizlerin yardımıyla da Fars kimliği etrafında şekillenen yeni bir dil, tarih ve kültür politikasıyla Fars milliyetçiliği meydana getirildi. O devre kadar Şiilik etrafında birleşen Türkler ve Farsların arasında birdenbire ciddi anlaşmazlıklar vukua geldi. Türklere adeta ikinci sınıf vatandaşlar gibi davranılmaya başlandı. Aslında Farslarla olan Türk mücadeleleri çok eski çağlara kadar uzanıyordu. İran-Turan savaşlarında

⁷ Bu istiklal faaliyetlerinin Rusya'daki ihtilallerin meydana getirdiği gevşeklik ve kuzeydeki Azerbaycan Türklerinin devlet kurma teşebbüsleriyle aynı zamanlara denk geldiği görülür.

⁸ E.Abrahamian, "Communism and Communalism in Iran: The Tudah and the Fırqah-ı Dimokrat", **International Journal of Middle East Studies**, 1/4, London 1970, s.294-295; M.Saray, **Türkistan Türkleri**, İstanbul 1984, s.57; M.Bala, "Kaşkay", **İslam Ansiklopedisi**, C. 6, 5. baskı, İstanbul 1988, s.415; M.P.Zirinsky, "Imperial Power and Dictatorship: Britain and the Rise of Reza Shah, 1921-1926", **International Journal of Middle East Studies**, 24/4, London 1992, s.643; Aras, **a.g.m.**, s.95; Attar, **a.g.e.**, s.87-88.

Türkiye Türkleri de bu yıllarda bir bağımsızlık savaşı veriyorlardı. Eminiz ki Mustafa Kemal buradaki hareketi de takip ediyordu; ama Türkiye'nin de yapabileceği bir şey yoktu.

⁹ 1921'lerde rahmetli Enver Paşa, Türkistan'da Ruslara savaş açtığında, Horasan'daki Türkmenler de Albay Muhammed Taki Han vasıtasıyla ayaklanmışlar ve Nisan 1921'de Müstakil Horasan Hükümetini ilan etmişlerdi ki, belki buna da böylece değinmekte fayda vardır (bakınız, Kafkasyalı, **a.g.m.**, s.121).

¹⁰ B.G.Fragner, "Persien zwischen England und Rußland 1918-1925. Großmächteinflüsse und Nationaler Wiederaufstieg am Beispiel des Iran", **Die Welt des Islams**, New Series, Band 22, 1982, s.125; Attar, **a.g.m.**, s.30.

Türklerden fazlaca zarar gören İranlılar, bunu açıktan açığa söylemiyorlarsa da, uygulamaları ve kültür politikalarıyla neredeyse bugün o yılların kan davasını güdüyorlar.

II. Dünya Harbinin başlangıç yılları esnasında, Almanya'nın İran'da çok büyük ekonomik bağlantılarının olduğunu görüyoruz ve söylendiğine göre 1941'de İran'da 4000 kadar Alman casusu bulunuyordu. Evvelce de işaret olunduğu üzere, İran Türkleri arasında yer alan Kaşkaylar, 20. yüzyılın başlarında İngiltere karşıtı Savlet'üd-devle adında kudretli bir boy beyinin idaresindeydiler ve I. Cihan Harbi esnasında İngilizlere büyük darbeler vurdular. Ancak İngiltere'nin fitne siyaseti sayesinde o bir müddetliğine de olsa aşiretin yönetimini yitirdiyse de, sonradan yeniden han oldu. Bir zamanlar sayılarının kalabalık ve gözü-kara bir topluluk olmaları yüzünden, Kaşkayların yabancı uzmanlar tarafından yetiştirilen İran ordusuyla bile baş edebilecek bir yapıda buldukları belirtilmiştir¹¹. Bu arada 1941 yılında Alman-Rus savaşı çıkınca, Türkiye'nin tarafsız kalması ve Avrupa'nın Almanya tarafından işgali sebebiyle, İran müttefik orduları tarafından Rusya'ya yapılan yardımın merkezi durumuna geçmiş ve İran'daki aşiretleri kazanmak için büyük bir mücadeleye başlanmıştı. Bu arada Şah Rıza Almanya yanlısı bir siyaset icrasına kalkışınca, Rusya ve İngiltere'nin müdahalesiyle kendisine bir darbe yapıldı. Bu suretle Sovyet-Rusya Güney Azerbaycan'da, İngilizler de İran'ın orta ve güney taraflarında etkili oldular.

Savlet'üd-devle ölünce yerini Nasır Han aldı. Bu esnada İngilizler, İran hükümetine baskı yaparak Kaşkayların yaylaklarından çıkmalarını engellemeye çalıştılar. Nasır Han, yerleşik hayata geçmenin Fars asimilasyonuna yol açacağını bildiği için, "gücünüz varsa gelin çıkarmayın" diyerek onlara kafa tuttu. Bu sırada İngilizler tarafından İsfahan'da bulunan bir Alman casusluk şebekesi dağıtıldı. Bunların arasındaki Shulze adındaki birisi, karısı ve arkadaşlarıyla beraber Kaşkayların arasına kaçtı¹². Bu son olay İngilizlerin baskısını daha çok artırdı. İran hava kuvvetlerine ait uçaklar Kaşkaylar üzerine bomba yağdırdı. Bu katliama Türkiye'nin Tahran elçisi Cemal Hüsnü Taray ve askeri ateşe Naci Okay araya girerek engel oldular.

Cemal Hüsnü Taray hatıralarında bu hadiseleri kısaca şöyle anlatıyor: "İngiliz sefirine bu aşireti ortadan kaldırmaktansa, İran hükümetiyle de anlaşarak Türkiye'ye götürmeyi önerdim. İngiliz sefiri bunu resmen bildirsinler, kabul ederiz dedi. Hiç beklenmedik bir şekilde Türk dışişleri bakanının onları

¹¹ C.Orhonlu, "İran Siyasi Hayatında Kaşgaylar ve Oynadıkları Rol", **Türk Kültürü**, Sayı 56, Ankara 1967, s.615; R.Grousset, **Asya'nın Uyanışı**, Haz. S.Gömeç, Ankara 1999, s.93; Attar, **a.g.e.**, s.109; Attar, **a.g.m.**, s.30, 333-334.

¹² Orhonlu, **a.g.m.**, s.618; R.Şaşıhüseyinoğlu, "Kaşkay Türkleri", **Yurttan Dünyadan Haber**, Sayı 33, İstanbul 1982, s.17; Attar, **a.g.m.**, s.30.

biz almaya hazırız cevabı, İngiliz hükümetini kızdırdı”¹³. Kaşkayları saran silahlı kuvvetlerin komutasına bu arada general Cihanbani adında biri atanmıştı. Cemal Hüsnü Taray’ın uğraşmaları sonucu İran hükümeti, Cihanbani’ye işi barış yoluyla çözmesini buyurdu. Bundan sonra Taray şöyle demektedir: “General Cihanbani’ye iletilen emirden iki gün sonra, Kaşkay aşiret reisinin kardeşi Hüsrev Han’ın sefarette değil, başka bir yerde konuşmak istediği haberi geldi. Türk askeri ateşesi Naci Okay’la Tahran’a 15 km uzaklıktaki binamızda Hüsrev Kaşkay’ı kabul ettik. Bu kahraman Türk bize evvela yaşlı gözler ve temiz Türkçesiyle, babamız ilk defa kardeşleriyle ilgileniyor, minnettarız. General Cihanbani bize herşeyi anlattı ve beni askeri tayyare ile buraya gönderdi. Emirlerinizi almaya geldim, dedi. Kendisine Alman casuslarını İngilizlere vereceksiniz ve İngilizlerin bütün istediklerini yapacaksınız, diye söyledik. Ve tereddüt göstermeden bize sığınanları hayatımız pahasına da olsa teslim etmeyiz. Bu aşiretin namusudur. Bunu aşiretimizin en yaşlısı anamıza danışmadan bir şey yapamayız, cevabını verdi. Anasının Tahran’a gelirken ne buyurduğunu sordum. Türk paşası ne derse onu yap, demiş. Nihayet Almanları kendi elleriyle teslim değil de, sınırlarını terk ettirmeye mecbur bıraktık. Böylece 150-160 bin kişi ölümden kurtuldu”¹⁴. Bugün pekçok Türk’ün haberinin olmadığı bu yaşananlar, esasında bir ibret vesikasıdır.

Bu sırada 1943 yılında, Tahran’da bir Türk lisesi açılması gündeme geldiyse de; Türk milli eğitim sistemine en büyük darbeyi vuran, eğitimi Türk milli örf ve an’anelerinden uzaklaştıran, bu yüzden de milli eğitim kurumunun başına kim gelirse gelsin, yaptığı yanlışlıklar düzeltilemeyen zamanın milli eğitim bakanı Hasan Ali Yücel tahsisatımız yoktur, diye bu fırsatı ne yazıkki geri tepti. Daha sonra 1943 baharında, Şah Rıza tarafından toprakları ellerinden alınan Kaşkaylar tekrar ayaklandılar. 1943 haziranında Samiram Kalesini ele geçirdiler. İran hükümeti bükemediği eli öpmek zorunda kaldı. Yapılan anlaşma gereğince, Elburuz Dağlarındaki yaylaklarına yeniden kavuştular.

1945 yılı içinde, Seyit Cafer Pişaveri adındaki bir Türk’ün önderliğinde, Güney Azerbaycan’da, kendilerini asimileye çalışan Fars emperyalizmine karşı Sovyet destekli demokratik bir hareket daha başladı. Eylül 1945’te İran Halk Partisi ile Azerbaycan Demokratik Partisinin birleşmesi üzerine önderliğine Cafer Pişaveri getirilmişti. 12 Aralık 1945’te ise Güney Azerbaycan’da demokratik bir cumhuriyet kuruldu¹⁵. Türkçe resmi dil ilan olundu. Okullar açıldı. Bütün bu yeniliklerin merkezi ise Tebriz’di. Tam bir yıl sonra Sovyet

¹³ C.H.Taray, “Kaşkaylar Meselesi ve Karmakarışık İşler”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Nisan 1963 tarihli nüshası; H.Ladjevardi, “The Origins of U.S. Support for an Autocratic Iran”, **International Journal of Middle East Studies**, 15/2, London 1983, s.225.

¹⁴ C.H.Taray, “Kaşkaylar Meselesi ve Karmakarışık İşler”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Nisan 1963 tarihli nüshası.

¹⁵ Attar, **a.g.e.**, s.113, 284-287.

Rusya ile işbirliği yapan İran hükümeti, onları bastı ve onbinlerce insanı öldürdü. Katledilenlerin sayısının 40 bin civarında olduğu sanılıyor. Binlerce kişi de kuzeye kaçmak zorunda kaldı. Bu sırada Pişaveri de Moskova'da bulunuyordu ve sığınma istedi. Baku'da mecburi ikamete tabi tutuldu ve 1947'de de KGB tarafından görevlendirilen bir Ermeni'nin eliyle ortadan kaldırıldı. Gerçekte bu Türk hükümetinin ilanında ve bertaraf olunmasında da Sovyet Rusya'nın parmağı vardı. Onlar İran'a karşı Türkleri, Türklere karşı Farsları çok iyi kullandılar.

Yine Kaşkaylara dönecek olursak, bundan sonra onların mücadelesi İran Komünist Partisi Tudeh'e karşı oldu. 1946 eylülünde Tudeh'in Türkler üzerindeki tesirini silmek gayesiyle Nasır Han başkanlığında biraraya gelen aşiretler, 23 Eylül 1946'da hükümete ve şaha sert bir muhtıra sundular. Bu ikazda Tudeh Partisine mensup bakanların hükümetten atılmaları, güney eyaletleri için mahalli özerklik verilmesi ve mecliste aşiret temsilcilerinin sayıca artırılması gibi, maddeler de yer alıyordu. Bunların gerçekleşmesi için hükümete yirmidört saat süre tanındı. Şiraz bölgesi askeri kumandanı Zahidi ile Nasır Han arasında yapılan mutabakat ile İran pekçok isteği kabul etmek zorunda kaldı¹⁶.

Kaşkay Türklerinin bu isyanının, çağdaş İran tarihine ilk anti-komünist direniş olarak geçtiği söylenmektedir. Ardından Nasır Han'ın kardeşi Hüsrev, Kaşkay temsilcisi olarak İran meclisine girdi. Kaşkaylar, 1951 yılında başbakan olan Dr. Musaddık zamanında birtakım haklar kazandıkları için, o iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra, yeniden ayaklandılar. Türk asıllı bir milliyetçi olan ve Fars şovenizmine karşı duran Musaddık'ın yönetimden alınmasının sebebi de, II. Dünya Harbinden sonra Amerika güdümüne giren İran petrolerini millileştirmesi idi. Bazı önemli kademelere Türkleri yerleştiren Musaddık'ın iktidardan indirilmesiyle beraber ülke dışındaki Muhammed Rıza Pehlevi bir süre sonra tekrar iş başına çağrılmıştı¹⁷. Bu suretle İran, askeri birliklerini alarma geçirdi. Kaşkaylar, ordu kuvvetleriyle çarpışmaya karar verdiği bir sırada şah, Hüsrev Han'a memleketten ayrılmasını isteyen bir ultimatoma gönderdi¹⁸. Herhalde Nasır Han, bu sırada çıkacak bir savaşın Tudeh'in işine yarayacağına inandığı için, hükümetle anlaşmayı uygun görmüştü.

¹⁶ Orhonlu, **a.g.m.**, s.618; Şaşıhüseyinoğlu, **a.g.m.**, s.26; Ladjevardi, **a.g.m.**, s.231; Attar, **a.g.e.**, s.301-304.

¹⁷ Dr. Musaddık'ın yerine ABD'nin de girişimiyle General Zahidi düşünülmüş ve Musaddık 1967'de ölümüne değin göz hapsinde tutulmuştu. Musaddık'ın iktidardan uzaklaştırılmasından birkaç sene sonra, 1955 kasımında Türkiye-İrak-İran ve Pakistan Bağdat Paktını kurdular. Ancak bu göstermelik teşkilattan 1959'da Irak ayrılınca, üyeler CENTO'yu meydana getirdiler. Bakınız, Attar, **a.g.e.**, s.123-124.

¹⁸ Orhonlu, **a.g.m.**, s.620; Attar, **a.g.e.**, s.118-122; Attar, **a.g.m.**, s.30.

Bu arada 1962 yılında uygulamaya konulan toprak reformu esnasında, arazileri ellerinden alınan Kaşkay Türkleri bir kez daha İran hükümetine baş kaldırdılar. İran hava kuvvetlerine bağlı sekiz uçak Kaşkay topraklarını bomba yağmuruna tuttu. İran jandarma komutanı, olayı yerinde incelemek üzere Şiraz'a hareket etti. Öte yandan Fars eyaleti kumandanı hükümete başvurarak, acele takviye gönderilmesini istedi. Bu, Türk ırkının kahraman evlatları ellerindeki dolma tüfeklerle iki İran uçağını düşürdüler. Türk'ün başkaldırışını bu şekilde önlenemeyeceğini anlayan şah, verdiği emir ile başta Hüsrev Han olmak üzere birçok Türk ileri gelenini idam ettirdi. Bunu engellemek için zavallı Kaşkay Türkleri çok çalıştılar, hatta birtakım suikast faaliyetlerinde de bulundularsa da, ellerinden bir şey gelmedi. Türkiye maalesef sınırlarının ötesindeki kardeşlerinin vahşetle yüzyüze kaldığı bu hadiseye de tepki göstermedi¹⁹ ve Kaşkay Türkleri en son olarak 1966'da ayaklandılar.

Kaşkayların 1962'deki bu başkaldırılarının ardından 1963 senesinde Kum'da, önderliğini annesinin bir Türk olduğu söylenen Ayetullah Humeyni'nin yaptığı bir hareket vukua geldi. Ancak bu göstericiler yakalanarak, idama çarptırıldılar. Humeyni'yi İran'ın hatırı sayılır kişilerinden Ayetullah Şeriat Medari araya girerek kurtardı. Humeyni önce Türkiye'ye, oradan da Fransa'ya gitti²⁰.

Burada bir hususa daha işaret edilmesi gerekirse; 1936 yılına değin İran Azerbaycan'ındaki Türklere Türk ve Tatar denirken, ancak 1937'den sonra Türk'ün yerini Azerbaycanlı, Türkçeye de Azerbaycanca adı verildiği söylenmektedir. Bununla birlikte birçok kahraman yetiştiren İran'daki Türklerin mücadeleleri aralıklarla da olsa bu günlere kadar sürdü. Kendi dillerinde ilk gazetelerini ancak 1978 senesinde çıkaran Türkler, 1979'da İran'da şahlık rejiminin yıkıldığı sırada yine ön plandaydılar. Humeyni rejiminin başarılı olmasından sonra, yeni anayasanın hazırlanışı ve kabulü başka bir diktatörün İran'a hakim olacağını işaret ediyordu. Buna ilk karşı çıkanların başında Azerbaycan Türklerinin Helg-i Müslüman (Müslüman Halk) Partisi lideri Ayetullah Şeriat Medari gelmiştir. Halkın diktatörlükten kurtulmak için şaha savaş açtığını, ancak ülkenin yeniden eski diktatörlük günlerine dönmek üzere olduğunu, belirten Medari'nin evinin 6 Aralık 1979'da basılması, İran'da büyük hadiselerin patlamasına yol açtı. Baskın olayından hemen sonra, Kum şehrinde Türkler sokaklara barikatlar kurarak Humeyni yanlıları ile çatışmaya başladı. Gösteriler Türklerin çoğunlukta olduğu Tebriz'e sıçradı. Türkler, devlet dairelerini, radyo-televizyonu ve posta idaresini ele geçirdiler. Anayasanın Şeriat Medari'nin istekleri doğrultusunda değiştirilmesini beyan ettiler. Fakat

¹⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 8 Mart 1963 tarihli nüshası.

²⁰ Attar, a.g.e., s.131-139.

Filistin'den gelen teröristlerin de yardımını alan İran bu hareketi bastırarak, binlerce kişinin ölümüne sebep olurken, yüzlerce kişiyi de tutukladı²¹.

Bunu takiben 1980 yılı haziran ayında, Güney Azerbaycan Türklerini Müsavat Partisi etrafında birleştiren General Muhtar Karabağ, İran'ın bütünlüğü için, Azerbaycan Türklerine özerklik verilmesi gerektiğini söylemiş; sonra da İran, Irak ile savaşa girmiştir. Dolayısıyla bir hareket başlamadan sona erdi. 1982 nisanında da, Medari tutuklandı ve işgence yoluyla ABD ajanı olduğu söyletildi. Nihayet o, göz hapsindeyken 3 Mart 1986'da öldü²². Ancak 1991 yılında Sovyetler Birliğine bağlı Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığını açıklaması, güneydekilerin de milliyetçilik duygularının yükselmesine sebep oldu. Kuzey ve güney, daha doğrusu Birleşik Azerbaycan ülkücüleri parçalanmış bu ülke topraklarının biraraya getirilmesi hususunda çalıştılar. Büyük Türk milliyetçisi Ebulfez Elçibey İran'ın toprak bütünlüğünü tanımadığını, eski Sovyetler Birliği gibi, değişik toplulukların zorla birlikte tutulduğu bir yapısı olduğunu, ülkenin büyük bir kısmının Türklerce meskun bulunduğunu, güney ve kuzeyin mutlaka birleşeceğini söyledi. Tabi ki İran İslam Cumhuriyeti de bu arada boş durmadı. Kendi milli bütünlüğü, ülke toprakları ve rejimi tehlikeye girmeye başladığı andan itibaren Rusya ve Ermenistan ile işbirliğine girerek, Kuzey Azerbaycan milli hükümetinin Ermenistan karşısında yenilgiye uğramasını başardılar. Daha sonra da Kuzey Azerbaycan'daki milli hükümetin iktidardan uzaklaştırılmasıyla kuzey, güney birliği konusundaki çalışmalar yavaşladı.

İran'da bugünkü rejime karşı verilen mücadelelerin pekçoğu Türkler tarafından idare edilmektedir. Zaten İran'ın Fars yönetimi de Azerbaycan Türklerini ve diğer Türkmenleri potansiyel bir tehlike olarak düşünüyorlar. Bugün İran'ı birarada tutan tek gerçek, Şii müslümanlığıdır; ama zaman zaman milliyet duygusu İran örneğinde olduğu gibi ön plana çıkabilmektedir ki, 1992 senesinde İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletinin isminin değiştirilmeye karar verilmesine, İran'ın İslam rejimine en sadık Azerbaycan Türkü mollaların bile tepki göstermesi bunu ortaya koyuyor.

Şu günlerde belki İran'daki Türklerin düzenli bir başkaldırısı söz konusu değilse de, ara ara İran rejimine karşı münferit hareketler de yok denemez. Bunun en açık misalini Dr. Mahmudeli Çöhreganli son yıllarda vermiştir. O, her yerde ve durumda İran'da yaşayan Türklerin hak ve hürriyetlerini dile getirmeye

²¹ **Tercüman Gazetesi**, 2 Aralık 1979 tarihli nüshası; A.Karaca, "Türk Elllerinden Azerbaycan", **Töre**, Sayı 143, Ankara 1983, s.59; Attar, **a.g.e.**, s.150, 224-225, 311, 320.

²² Attar, **a.g.e.**, s.150-151.

çalıştı²³. Gelecekte bu kardeş vatan toprağının da hürriyetine kavuşacağı herne pahasına olursa-olsun açıkça görülmektedir.

Sonuç olarak, Amerika Birleşik Devletleri 21. asrın başlarından itibaren olmak üzere bütün Orta Doğu, Kafkasya, Karadeniz çevresi ve Türkistan'da etkin bir rol oynamaya soyundu. Buna bağlı olarak İran'ı kendi kontrolünde bir ülke yapmayı hedeflemektedir. Bilindiği gibi İran doğu-batı enerji koridorunun merkezindeki ülkelerden birisidir ve mutlaka ABD'ye boyun eğmesi gereken bir memleket olarak düşünülmektedir. Bu yüzden de uzun yıllardır iki devlet arasında soğuk bir savaş sürüyor. Büyük Orta Doğu senaryolarının tezgahlandığı şu sıralarda, Irak'tan sonra İran ve Suriye'yi de vuracağını açıkça söyleyen ABD'nin bölgeye yönelik politikalarında, Kerkük-Musul Meselesinde olduğu üzere, Türkiye'nin çuvallamaması için çok etkili ve kesin bir yol bulması gerekiyor. Amerika, Irak'ta Kürtleri kullandığı gibi, İran'da da bu ülkenin en kalabalık unsuru olan Türkleri ileriye sürecektir. Çünkü onlar, aynı zamanda orduda da önde geliyorlar. Bu durumda, ABD'ne güvenilemeyeceğini yakın tarih itibarıyla artık anlamış olan Türkiye, bu soydaşlarımızın haklarını korumak zorundadır.

KAYNAKÇA

Abrahamian, E., "Communism and Communalism in Iran: The Tudah and the Firqah-ı Dimokrat", **International Journal of Middle East Studies**, 1/4, London 1970

Aras, E., "Güney Azerbaycanlı Şair Habip Sahir", **FÜ. Sosyal Bilimler Dergisi**, 14/2, Elazığ 2004

Attar, A., "İran'ın Farslaşma Süreci ve Bu Süreçte Farsçanın Rolü", **Erdem**, Sayı 52, Ankara 2008

Bala, B., "Kaşkay", **İslam Ansiklopedisi**, C. 6, 5. baskı, İstanbul 1988

Caferoğlu, A., **Türk Kavimleri**, Ankara 1983

Cumhuriye Gazetesi, 8 Mart 1963 tarihli nüshası

²³ Dr. Çöhreganli 1996 yılındaki meclis seçimlerine aday olmuş bir Türk'tür. Seçim bildirgesinde açıkça Türkçülük yaptığından, Türklerin hak ve hukuklarını aradığından dolayı baskı altına alınıp, tutuklanmış; onunla beraber hareket eden beş Türk'te inşaat vinçlerinde asılarak idam olunmuştur (bakınız, B.Shaffer, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluşu: İran'daki Azeriler Üzerinde Etkisi", Çev. E.Hatipoğlu, **Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri**, Haarlem 2002, s.268-276). Maalesef her zaman olduğu gibi suya, sabuna dokunmayan Türk hükümetleri buna da sessiz kalmıştır.

Gömeç, S., **Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi**, 3. baskı, Ankara 2006

Grousset, R., **Asya'nın Uyanışı**, Haz. S.Gömeç, Ankara 1999

Kafkasyalı, A., “İran Türkleri ve İran Türk Edebiyatı”, **AÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 24, Erzurum 2004

Karaca, A., “Türk Elllerinden Azerbaycan”, **Töre**, Sayı 143, Ankara 198

Ladjevardi, H., “The Origins of U.S. Support for an Autocratic Iran”, **International Journal of Middle East Studies**, 15/2, London 1983

Oberling, P., “The Tribes of Qaraca Dağ”, **Oriens**, 17/31, 1964

Saray, M., **Türkistan Türkleri**, İstanbul 1984

Orhonlu, C., “İran Siyasi Hayatında Kaşgaylar ve Oynadıkları Rol”, **Türk Kültürü**, Sayı 56, Ankara 1967

Shaffer, B., “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluşu: İran'daki Azeriler Üzerinde Etkisi”, Çev. E.Hatipoğlu, **Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri**, Haarlem 2002

Şaşıhüseyinoğlu, R., “Kaşkay Türkleri”, **Yurttan Dünyadan Haber**, Sayı 33, İstanbul 1982

Taray, C.H., “Kaşkaylar Meselesi ve Karmakarışık İşler”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 18-19 Nisan 1963 tarihli nüshası

Tercüman Gazetesi, 2 Aralık 1979 tarihli nüshası

Zirinsky, M.P., “Imperial Power and Dictatorship: Britain and the Rise of Reza Shah, 1921-1926”, **International Journal of Middle East Studies**, 24/4, London 1992

“Geçmişten Günümüze İran'da Türk Bağımsızlık Hareketleri”, **Güney Kafkasya Halkları Dil-Tarih-Kültür İlişkileri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri**, Ordu 2011